

Катерина Лозовська

аспірант кафедри проектного менеджменту

ОРІДУ НАДУ при Президентіві України

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОМУНІКАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА»

У статті обґрунтовується важливість створення комунікаційної інфраструктури, яка забезпечить ефективне виконання функцій, повноважень місцевого самоврядування та сформує якісно нові відносини з територіальними громадами, підприємствами та установами. Проаналізовано наукові підходи та дослідження поняття «комунікаційна інфраструктура» через розкриття основних та супутніх компонентів. Розглянуто роль комунікації у зв'язку зі здійсненням реформи децентралізації, яка передбачає передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності.

Ключові слова: комунікація, комунікаційна інфраструктура, децентралізація, місцеве самоврядування, комунікаційний простір, інформаційно-комунікаційна інфраструктура.

Kateryna Lozovska

PhD student of the Project Management Department,

ORIPA NAPA under the President of Ukraine

THEORETICAL APPROACHES IN DEFINING CONCEPTS «COMMUNICATION INFRASTRUCTURE»

Problem setting. An important trend that has been traced over the last decade is a radical change in the means of communicating the practice of state, public, political and other structures. The emergence and pace of the implementation of innovative information and communication technologies also significantly affect the communication process in the public administration system, providing a more effective exchange of information between public authorities, the public, business structures and other interested audiences. Therefore, the necessity of forming a communication infrastructure, which will ensure the fulfillment of the functions and powers of local self-government, becomes especially relevant.

The paper objective – is the analysis of existing scientific approaches and researches on the concept of «communication infrastructure», its scientific substantiation through the disclosure of the main and concomitant components and the definition of the constituent elements.

The paper main body. The academic definition in accordance with the interpretative and specialized dictionaries interprets the noun «communication» as: information exchange, communication; the fundamental feature of human culture, which is the intensive mutual communication of people on the basis of the exchange of various kinds of information; a phenomenon that reveals the semantic aspect of social interaction and communication that is oriented toward spiritual adherence to others, or joining them to oneself or to one another; mode of existence of phenomena of speech (along with speech).

The next important component of the term «communication infrastructure» we are investigating is the interpretation of the key term «infrastructure», which, according to interpretative dictionaries, is defined as: a set of industries and activities that serve both productive and non-productive sectors of the economy (transport, communications, communal services, general and vocational education, health care, etc.); branches of economy, scientific and technical knowledge, services, which directly provide production processes (infrastructure of society, cities, etc.).

So, in order to define the term «communication infrastructure», we can note that in the overwhelming majority it is a question of a universal infrastructure that meets the needs of both production and population, that is society as a whole. Such an assertion is based on the fact that communication is inherent in absolutely all spheres of life of a person and society, the application of which will differ in certain components (content, content, subject, object), but the process of communication activity is almost identical. Therefore, by specifying the characteristics of the components of the general infrastructure, we can determine that the next component should be the communication component after the institutional component.

Conclusions of the research. Under the communication infrastructure it is necessary to understand the set of information, information and telecommunication, cyberbusiness systems and subsystems, state and civil society institutes, a managed center and organizational, informational and analytical structures of the subject of the communication process, regulatory and legal mechanisms of information interaction, strategic planning tools and appropriate information market players (producers, consumers, distributors of information products and services) which form general conditions for the life of society and its development.

Key words: communication, communication infrastructure, decentralization, local government, communication space, information and communication infrastructure.

Постановка
проблеми

Важливою тенденцією, яка простежується протягом останнього десятиліття, є радикальна зміна засобів здійснення комунікаційної практики державних, громадських, політичних та інших структур. Поява та темпи впровадження іннова-

ційних інформаційно-комунікаційних технологій також суттєво впливають на комунікаційний процес в системі публічного управління, забезпечуючи ефективніший обмін інформацією між органами публічної влади,

© Лозовська К. С., 2018.

громадськістю, бізнес-структурами та іншими заінтересованими аудиторіями. Важливим аспектом комунікаційної діяльності органів влади та інших державних інституцій є пошук нових форм, методів і механізмів комунікаційної взаємодії та гармонізації відносин з суспільством, що впливатиме на підвищення легітимності органів влади та, як наслідок, забезпечить підтримку започаткованих державою реформ у вигляді сприяння реалізації державних політик та програм.

Варто зазначити, що окрему увагу приділено ролі комунікації у зв'язку зі здійсненням децентралізації влади та передачі значних повноважень від державних органів влади органам місцевого самоврядування, адже це передбачає формування якісно нових відносин з територіальними громадами, підприємствами, установами та організаціями. Тому особливої актуальності набуває необхідність формування комунікаційної інфраструктури, яка забезпечить виконання функцій і повноважень місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У наукових джерелах недостатньо приділено уваги дослідженню поняття «комунікаційна інфраструктура» та його складовим. Так, існує низка досліджень з питань інформаційно-комунікативної інфраструктури,

яка актуалізувалась Концепцією Національної програми інформатизації, Концепцією розвитку телекомунікацій та Концепцією розвитку електронного урядування та інформаційного суспільства, дослідниками яких є Волох О. [4], Масуда Ю. [25]. В основу наукового дослідження було покладено наукові здобутки з питань теорії комунікацій: Довгий С. [5], Еціоні А. [24], Ліпкан В. [20], Кулі Ч. [7], Почепцов Г. [13], Соколов А. [19], Шарков Ф. [22]; розвитку комунікацій в державному управлінні та комунікаційного простору: Рашковська О. [14], Кіслов Д. [6], Тихонова С. [21], Лашкіна М. [8]; розгляду інфраструктури та інформації як ресурсу управління соціально-економічними процесами: Абдєєв Р. [1], Безверхнюк Т. [2], Муравицька Г. [9], Пожуєв В. [12], Савченко В. [15], Седікова І. [16]. Однак, не дивлячись на значну кількість наукових напрацювань з питань комунікацій, малодослідженою залишається проблема дослідження щодо способів надання та отримання профільної інформації цільовим аудиторіям, можливості отримати зворотну реакцію на певні управлінські дії, що потребує ретельного дослідження в контексті розгляду комунікаційної інфраструктури.

Мета

Мета статті полягає в аналізі існуючих наукових підходів та досліджень поняття «комунікаційна інфраструктура», його науковому обґрунтуванні через розкриття основних та супутніх компонентів і визначенні складових елементів.

Виклад основного матеріалу

Деталізуючи розгляд поняття «комунікаційна інфраструктура» та обґрунтовуючи його значення в науці державного управління, розглянемо складові цього терміну. Обидва поняття є досить дослідженими в науковому та практичному аспектах, однак їх сполучення дає різні трактування різними науковцями. Академічне визначення відповідно до тлумачних та спеціалізованих словників трактує іменник «комунікація» (лат. communication – зв'язок,

повідомлення) як: обмін інформацією, спілкування [3, с. 562]; фундаментальна ознака людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємному спілкуванні людей на основі обміну різного роду інформацією; феномен, що розкриває смисловий аспект соціальної взаємодії та спілкування, які орієнтовані на духовне приєднання до інших, або приєднання їх до себе чи один до одного; модус існування явищ мови (поряд з мовленням); спілкування за допомогою вербальних та невербальних засобів з метою передавання та одержання інформації; процес обміну інформацією між індивідами від джерела (адресанта) до одержувача (адресата, реципієнта) засобами спільної системи символів або коду; процес взаємодії людей і способи спілкування, які дозволяють створювати, передавати й приймати інформацію від джерела до отримувача за допомогою певного каналу; процес досягнення розуміння [20, с. 201].

В цілому термін «комунікація», на думку Ф. Денса та К. Ларсона, має понад 126 трактувань [22], що суттєво ускладнює його розуміння та наукове тлумачення. Комунікація як наукове поняття з'явилась на початку XX століття у дослідженнях Ч. Кулі, який визначав його як механізм, за допомогою якого стає можливим існування й розвиток людських відносин – усі символи розуму разом зі способами їх передачі в просторі й збереження в часі. Вона містить міміку, спілкування, жести, тон голосу, слова, письменність, друк, залізниця, телефон і безпосередньо останні досягнення із завоювання простору і часу [7, с. 379].

Е. Масуд характеризує комунікацію як економічну категорію та суспільне благо, яке впливає на розвиток усіх сфер суспільного життя [25] та зазначає, що рівень розвитку комунікацій є критерієм суспільного прогресу, який забезпечується завдяки скороченню тривалості запровадження новацій, що в даному контексті розглядається як важливий соціокультурний фактор розвитку суспільства, який впливає на формування суспільного світогляду, стилю мислення, поняття свободи та демократії. Важливою характеристикою комунікації є її здатність: сприяти виникненню нових систем індивідуально-демократичних цінностей, які впливають на рівень розвитку суспільства; змінити суспільний устрій, ієрархізуючи соціальну організацію вона сприяє інтенсифікації культурних зв'язків, масовізації індустріального суспільства, уніфікації та стандартизації процесів формування відповідних державних ідеологій.

Важливим в контексті нашого дослідження є твердження А. Еціоні, який характеризує комунікацію як стратегічний засіб розвитку сучасного суспільства, оскільки вона відкриває нові можливості, які звільняють людей від попередніх обмежень, дефіцитів, систем соціального контролю та примусу – і відбувається крах старих традицій, спостерігається відставання норм усталених у суспільному житті від сучасних тенденцій розвитку [24, с. 85]. Варто зазначити, що стратегічну роль у розвитку суспільства відіграє безпосередньо відкрита (демократична) комунікація, яка дозволяє розпізнавати притаманні йому проблеми з огляду на суперечності їх устанавленим світоглядним системам, які провокують ірраціональність та безсистемність. За таких умов комунікація є своєрідним імперативом для діяльності людей – у результаті її впливу відбувається перебудова їх умов життєдіяльності та відносин між ними.

О. Рашковська, провівши аналіз розвитку поско-мунікативістики, визначає багатоаспектність поняття «комунікація» та умовно виділяє наступні значення:

- універсальне, у відповідності з яким комунікація розглядається як спосіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу;
- технічне, коли комунікація трактується як шлях повідомлення, зв'язки одного місця з іншим та засоби передачі інформації;
- соціальне, застосовується для позначення й характеристики різноманітних зв'язків і відносин, що виникають у людському суспільстві [14, с. 22-23].

Низка дослідників комунікативістики, як науки про комунікацію, зазначають, що елементарна схема комунікації має в наявності мінімум двох учасників: комуніканта – того, хто передає інформацію і реципієнта – того, хто отримує інформаційне повідомлення, а також безпосередньо сам об'єкт передачі – повідомлення, інформаційний продукт [5; 13; 19].

Наступним важливим компонентом досліджуваного нами поняття «комунікаційна інфраструктура» є тлумачення ключового терміну «інфраструктура», яке, відповідно до тлумачних словників, визначається як: сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сфери економіки (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальну і професійну освіту, охорону здоров'я тощо) [3, с. 504]; галузі економіки, науково-технічних знань, обслуговування, які безпосередньо забезпечують виробничі процеси (інфраструктура суспільства, міста тощо) [11, с. 253]; комплекс галузей господарства, що обслуговують виробництво (будівництво доріг, каналів, водосховищ, портів, мостів, аеродромів, складів, енергетичне господарство, транспорт, зв'язок, водопостачання і каналізація, освіта, наука, охорона здоров'я тощо) [18, с. 505].

Отже, сутністю розуміння інфраструктури є сприйняття її як комплексу взаємопов'язаних обслуговуючих структур, які складають та / або забезпечують основу для вирішення проблем (завдань). Вищенаведені визначення дають змогу сформулювати напрямки тлумачення, яких, на думку В. Новикової, є два:

- Взаємовідносини однієї системи з іншими, коли вона виступає основою (головним видом діяльності) і є системи, що допомагають їй здійснювати цю діяльність, обслуговуючи її. Для визначення такої інфраструктури доречним є використання терміну «інфраструктурні галузі конкретної галузі», маючи на увазі обслуговуючі певний вид діяльності галузі, що самі можуть представляти собою окремі самостійні системи у широкому розумінні, діяльність в яких щодо вироблення конкретної продукції (товарів, послуг) є основною (головним видом діяльності).
- Сукупність споруд, будівель, технічних комплексів, інженерних систем і служб, механізмів і машин, обладнання та устаткування, предметів і пристроїв тощо. В цьому випадку інфраструктура виступає складовою будь-якої спеціалізованої (галузевої) системи, без якої неможливим є виробництво конкретної продукції (товару, послуги) для задоволення специфічних потреб як кінцевого результату функціонування самої системи [10, с. 19].

Як видно з наведених вище визначень, інфраструктура має досить складну внутрішню будову – вона містить види, частини, ланки, об'єкти. В основі поділу її на види є спільне функціональне призначення складових у процесі суспільного відтворення, тобто спрямованість об'єктів на створення умов для задоволення певних виробничих або соціальних потреб. Більшість науковців виділяють два основні види інфраструктури життєдіяльності суспільства: соціальну (використовується соціумом: населенням, людьми для задоволення власних потреб споживачів); виробничу (використовується виробництвом). Однак є й інфраструктура, що задовольняє потреби як виробництва, так і населення, тобто суспільства в цілому, тому її можна вважати універсальною. Також, варто зазначити, що у кожній галузі є інфраструктура, притаманна лише цій галузі і застосовується лише для здійснення конкретного виду діяльності, тобто має свою спеціалізацію, відповідно така інфраструктура – спеціалізована. Таку інфраструктуру можна виділити за галузевим принципом, хоча за своєю суттю окремі її складові можуть виходити до складу або соціальної інфраструктури, або виробничої, або до їх об'єднаної групи – універсальної інфраструктури.

Розглядаючи питання інфраструктури національної економіки, В. Савченко виділяє чотири взаємопов'язані складові загальної інфраструктури:

- Інституційна – найбільш важлива, яку забезпечують інститути загального призначення.
- Інформаційні мережі та потоки, а також інститути, що їх забезпечують (ЗМІ, мережі Інтернету, інформаційний та рекламний бізнес), завдяки яким вона може існувати як єдине ціле.
- Законодавство, що регулює функціонування ринкової економіки та регламентує як діяльність інститутів інфраструктури, так і поведінку суб'єктів галузі, координуючи їх дії.
- Ментальний рівень, проявом якого є відповідне мислення і поведінка населення, його готовність дотримуватися правил і закономірностей [15, с. 181].

Отже, для визначення терміну «комунікаційна інфраструктура», можемо зазначити, що в переважній більшості мова має йти про універсальну інфраструктуру, що задовольняє потреби як виробництва, так і населення, тобто суспільства в цілому. Таке твердження ґрунтується на тому, що комунікація притаманна абсолютно усім сферам життєдіяльності людини і суспільства, застосування в яких буде відрізнятися певними компонентами (контентом, змістом, суб'єктом, об'єктом), але сам процес комунікаційної діяльності майже ідентичний. Тому, уточнюючи характеристику складових загальної інфраструктури, можемо визначити, що наступною після інституційної складової має бути комунікаційна складова. Інформація в комунікаційному процесі є інструментом, ресурсом, який його забезпечує.

До цієї тези також схиляються ряд дослідників [9; 12; 16], які зазначають, що інформація є стратегічним ресурсом розвитку суспільства, науки тощо; вона як ресурс суспільства направлена на постійний розвиток і вдосконалення динамічних систем зі зворотнім зв'язком, що використовується для забезпечення інформацією процесів ефективного управління в су-

спільстві. Специфічна властивість інформаційного ресурсу полягає в тому, що основними і глобальними характеристиками є його суб'єктно-об'єктне походження і здатність до формування творчої праці з метою управління соціально-економічними процесами. На думку засновників ресурсного підходу, ресурсна тріада «інформація – інтелект – інновація» відіграє стратегічну роль у соціально-економічному розвитку будь-якої держави [1; 17; 23]. Інформація, на думку В. Семенова, як основа фундаментального механізму поведінки, діяльності і розвитку людини, має статус пріоритетного стратегічного ресурсу, який за значимістю і специфічністю перевищує всі інші. Але, як і всі ресурси, вона має свій життєвий цикл: добуток, накопичення, систематизація, збереження, пересування, обробка і використання [17]. Досліджуючи категорію ресурс, Т. Безверхнюк визначає його як джерело, підґрунтя чи обмеження політичного процесу й управлінського впливу [2, с. 136] та характеризуючи її багатогранність, визначає ресурс як запаси, можливість, засоби, фактор та актив [2, с. 140-141].

У вітчизняній науці є усталені підходи до визначення поняття комунікаційної інфраструктури, однак майже всі вони зводяться до інформаційно-комунікаційної інфраструктури – це пояснюється відсутністю чіткого нормативного затвердження цього терміну. Здебільшого нормативно-правові акти містять наступні прикметники до поняття інфраструктура: інформаційно-телекомунікаційна, інформаційна, телекомунікаційна, інформаційно-комунікаційна, що здебільшого зводиться до компонентів електронного урядування та розвитку інформаційного суспільства. На нашу думку, це суттєво обмежує розуміння та можливість практичного застосування комунікаційної інфраструктури. Характеристика зазначених вище понять базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету, але це є лише одним з аспектів комунікаційної інфраструктури, хоча і доволі значимим і потужним.

Ще одним важливим компонентом для з'ясування сутності комунікаційної інфраструктури є розуміння поняття «комунікаційний простір», яке як філософська категорія розкривається через категорії властивостей, структури, системи, кількості, ефективності, оцінки, управління, якості тощо. Останні досягнення в інформаційно-телекомунікаційному просторі змінюють структуру комунікаційного простору. Будь-який індивід виступає і як комунікатор, і як реципієнт масової, групової й особистої комунікації у різноманітних ситуаційних контекстах [21, с. 6]. Будучи антропогенним простором, комунікаційний простір є особливою формою буття людини, у рамках якої реалізуються можливості організації соціальних зв'язків і взаємодії індивідів за допомогою комунікації і ця взаємодія є нелінійною.

На думку С. Тихомирової, динаміка комунікаційного простору – це форма соціального руху, що розкривається в зміні станів комунікаційного простору і його феноменів, порушенні їхньої totoжності самих з собою [21]. Визначення революційних змін у комунікаційному просторі можливе лише під час звернення до появи нових каналів комунікації, що призводить до зміни кількісного складу учасників комунікаційного процесу й обсягів трансльованої інформації.

Винахід і поширення нових засобів комунікації породжує специфічні зони в комунікаційному просторі,

що включають у себе характерні комунікаційні системи та структури. Ці зони концентрують трансляцію й зберігання конкретних видів соціальної інформації, що мають різне значення для процесів суспільного відтворення, у першу чергу для соціального управління. Виникнення нової зони комунікаційного простору, яка інтенсифікує комунікаційні процеси, призводить до появи нової конфігурації соціального простору, пов'язаної зі зміною кількості та якості соціальних суб'єктів.

Отже, можемо стверджувати, що в результаті трансформації комунікаційного простору утворюється якісно нова система цінностей, нові пізнавальні й практичні пріоритети, причому їхня роль у суспільному устрої визначена тим безпосереднім впливом, який ці цінності здатні здійснювати на соціальну поведінку та культуру. Тому вивчення системи цінностей, що формується, закономірностей її виникнення й трансформації є одним із пріоритетних завдань сучасної науки державного управління.

Узагальнюючи вищезазначене, можемо стверджувати, що комунікаційна система містить у собі структуровану сукупність низки компонентів: комунікаторів, реципієнтів, значеннєвих повідомлень, комунікаційних каналів і засобів комунікації. Взаємодії комунікаційних систем різного рівня, а також їхніх елементів і комунікативних структур, генерованих у ході міфотворчих процесів, утворюють комунікаційний простір.

На думку О. Волоха, інформаційно-комунікаційна структура як технологічний фундамент інформаційного суспільства є основою як електронного урядування, так і інших його складових. Під інформаційно-комунікаційною інфраструктурою він визначає сукупність територіально розподілених інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем, телекомунікаційних мереж, мереж поштового зв'язку, організаційних структур, нормативно-правових механізмів, що забезпечують її ефективне функціонування та управління нею [4, с. 31].

Основними складовими інформаційно-комунікаційної інфраструктури, на його думку, є: інформаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи, центри обробки даних, широкосмугова мультисервісна транспортна телекомунікаційна мережа, центри і пункти колективного доступу до мережі Інтернет, система управління, яка забезпечує оперативно-технічне управління ресурсами інфраструктури, система електронного цифрового підпису, комплексна система захисту інформації, національна система поштового зв'язку.

На нашу думку, під час визначення поняття та його складових не враховано також наступні важливі елементи: реципієнти, тобто цільові аудиторії, на яких здійснюється комунікаційний вплив; ЗМІ; суб'єкти підприємницької діяльності в сфері мас-медіа, реклами та зв'язку; суб'єкти в сфері культури та мистецтва тощо, які також є учасниками комунікаційного процесу, а тому є дійовими гравцями комунікаційного простору і компонентами комунікаційної системи і, відповідно, інфраструктури.

В певному розумінні прототипом комунікаційної інфраструктури, який уже функціонує хоч і дещо хаотично, у вигляді сукупності інформаційних ресурсних порталів, комунікаційних майданчиків, соціальних мереж.

Узагальнюючи існуючі підходи та визначення складових, під комунікаційною інфраструктурою варто розуміти сукупність інформаційних, інформаційно-телекомунікаційних, кібербезпекових систем і підсистем, інститутів держави та громадянського суспільства, керованого центру та організаційних, інформаційно-аналітичних структур суб'єкта комунікаційного процесу, нормативно-правових механізмів інформаційної взаємодії, інструментів стратегічного планування та належного контролю, суб'єктів інформаційного ринку (виробників, споживачів, розповсюджувачів інформаційних продуктів і послуг), що формують загальні умови для забезпечення життєдіяльності суспільства та його розвитку.

Основна функція комунікаційної інфраструктури – це створення доступу до суспільно значимої для цільових аудиторій корисної інформації з метою встановлення довготривалих взаємовідносин, формування довіри населення до дій і рішень суб'єкта комунікаційного процесу. Перспективами подальших розвідок стануть дослідження комунікаційної інфраструктури в системі місцевого самоврядування та визначення її складових елементів та зв'язків між ними.

Література.

1. Абдеев Р. Ф. *Философия информационной цивилизации*. Москва: Владос, 1994. 336 с.
2. Безверхнюк Т. М. Система ресурсного забезпечення регіонального управління: концептуальні засади розбудови і механізми функціонування. Дис. на здоб. наук. ступ. докт. наук з держ. упр. за спец. 25.00.02 – «Механізми державного управління». Одеса: ОРІДУ, 2009. 441 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD; Укр. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
4. Волох О. К. Поняття і складові інформаційно-комунікаційної інфраструктури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 4/2. С. 29–32
5. Інформаційно-комунікаційна демократія : монографія; за наук. ред. С. О. Довгого, Ред. кол. : Довгий С. О., Лісничий В. В., Бебик В. М., Радченко О. В. ; Ін-т телекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України. Київ: Вид. СВС Панасенко І.М., 2015. 500 с.
6. Кіслов Д. В. Розвиток системи державних маркетингових комунікацій в Україні. дис. на здоб. наук. ступ. д.держ.упр. за спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ, НАДУ 2017. 417 с.
7. Кули Ч. *Общественная организация. Тексты по истории социологии XIX-XX веков : хрестоматия*. Москва: Наука, 1994. 430 с.
8. Лашкіна М. Нові підходи до комунікації в публічному просторі державного управління. URL: <http://82-117-235-189.gpon.sta.kh.velton.ua/e-book/putp/2013-1/doc/1/02.pdf>.
9. Муравицька Г. Інформація як стратегічний ресурс організації науково-дослідного процесу. *Демократичне врядування*: наук. вісник. 2015. Вип. 15. С. 128–136.
10. Новикова В. Інфраструктура: сутність поняття, види, застосування у рекреаційній сфері. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Географія*. 2016. № 1(64). С. 18–22.
11. Ожегов С. И. *Словарь русского языка: 70 000 слов; под ред. Н. Ю. Шведовой*. 23-е изд., испр. Москва: Рус. яз., 1990. 859 с.
12. Пожуєв В. І. Інформатизація як ресурс розвитку сучасного українського суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Вип. 38. С. 4–12.
13. Почепцов Г. *Теория коммуникаций*. 2-е изд., доп. Москва: «Рефл-бук», Киев: «Ваклер», 2003. 656 с.
14. Рашковська О. В. Громадська комунікація як стратегічний ресурс демократизації державного управління в Україні... дис. на здоб. наук. ступ. к.держ.упр. спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». – Київ: НАДУ, 2016. 225 с.
15. Савченко В. Ф. Інфраструктура національної економіки як необхідна умова економічного зростання. *Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія «Економіка»*. 2016. Вип. 1 (47). Т. 2. С. 180–187.
16. Седікова І. О. Інформація як ресурс управління соціально-економічними системами. *Економіка і суспільство*: зб. наук. праць МДУ. Мукачево: МДУ, 2016. Вип. 6. С. 208–214.
17. Семенов В. Ф. *Екологізація економіки регіону: навч. посіб.* Одеса: Оптимум, 2003. 238 с.
18. Советский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1980. 1385 с.
19. Соколов А. В. *Общая теория социальной коммуникации: учеб. пособ.* Спб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. 416 с.
20. Стратегічні комунікації: словник / Т. В. Попова, В. А. Ліпкан; за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ: ФОРМ О.С. Ліпкан, 2016. 416 с.
21. Тихонова С. В. *Социальная мифология в коммуникационном пространстве современного общества: автореф. дис... д. ф. н.: спец. 09.00.11 социальная философия по философским наукам*. Саратов – 2009.
22. Шарков Ф. И. *Основы теории коммуникации: учеб.* Москва: Изд-во «Перспектива», 2002. 246 с.
23. Юзвизин И. И. *Информациология*. Москва: Радио и связь. 1996. 220 с.
24. Etzioni A. *The Active Society*. N.-Y. : [s. n.], 1998. 125 p.
25. Masuda Y. *The Information Society as Post-Industrial Society*. Washington: [s. n.], 2005. 456 p.